

Чепурна З. В.,

старший викладач кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови  
Національного технічного університету України  
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

## НІМЕЦЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ З ОНІМНИМ КОМПОНЕНТОМ В ІСТОРИКО-ПЕРЕКЛАДАЦЬКОМУ АСПЕКТІ

**Анотація.** У статті розглянуто поняття «ономастика», представлено історичний розвиток науки, історія якої почалася ще за часів Київської Русі; аналізуються напрацювання вчених, які найпершими описали та класифікували оніми. Також розглядається поділ ойконімів на дві основні групи за Ф. Палацьким; аналізується використаний ономастичний матеріал за створення граматик слов'янських мов. Досліджується онім як результат взаємодії різних мовних, соціальних, природних та психологічних факторів, призначення якого полягає у виокремленні та ідентифікації окремих об'єктів.

Аналізується зростання популярності дослідження фразеологізмів з онімним компонентом з точки зору функціонування історичних та національно-культурних реалій певного народу. Розвиток ономастики як наукової дисципліни можна умовно розділити на три етапи. Перший етап – це так звана «доакадемічна доба», коли створюються перші словники власних імен і з'являються наукові розвідки із зазначеної проблематики. Цей період тривав до середини XIX ст. Другий етап охоплює другу половину XIX ст. – першу половину XX ст., коли з'являються академічні філологічні дослідження з ономастики.

Значну увагу приділено новому феномену культури – ойконімії. Цей клас онімів суттєво відрізняється від інших класів онімів і навіть серед інших розрядів топонімів. Оскільки ґрунтовно та одночасно дослідити всю ойконімійну систему будь-якої країни майже неможливо, тому більшість назв населених пунктів тієї чи іншої країни залишаються дотепер не вивченими.

У перекладацькому аспекті представлені та проаналізовані німецькі фразеологізми з ойконімами. Виходячи з аналізу розглянутих наукових напрацювань, зроблено висновок, що ономастична фразеологія німецької мови є ключем до розуміння ментальності німецької нації, її історичного та культурного розвитку та зв'язків з іншими народами, відображаючи у своєму складі як міжнародний, так і специфічно-національний компонент німецької культури.

**Ключові слова:** фразеологічні одиниці, ономастика, ойконім, онім, класифікація, історичний аспект.

**Постановка проблеми.** Наразі спостерігається активний розвиток когнітивної лінгвістики, яка приділяє велику увагу вивченню картини світу і її відображенню у мові.

Особливе значення з точки зору культурологічного потенціалу мають фразеологічні одиниці. Сьогодні в лінгвістиці навіть існує поняття фразеологічної моделі світу, яка представляє собою систему, де кожен фразеологізм виконує особливі функції в описі реалій навколишньої дійсності. Про здатність

фразеології в яскравій, образній формі відображати навколишній світ вже писали Х. Касарес, Ф. Буслаєв, В. Виноградов, В. Архангельський, В. Телія, Д. Мальцева, Л. Ройзензон, Є. Верещагін, О. Костомаров.

Тому вважаємо перспективним вивчення національної специфіки фразеології на тлі мовних одиниць, що відрізняються підвищеною соціальністю, зв'язком із життям суспільства. До таких одиниць відносяться власні імена, зокрема ойконіми, оскільки вони є особливістю мов усіх часів і народів і здатні багато розповісти про минуле та сьогодення народу-носія мови.

Актуальність статті зумовлена значним інтересом сучасної лінгвістики до фразеології як наукової дисципліни. Проблема вивчення фразеологізмів є наразі дуже актуальною для лінгвістики, оскільки мова є національною формою вираження і втіленням духовної і матеріальної культури. Мова відображає процес пізнання і постає як основний засіб вираження думок.

**Метою статті** є дослідження фразеологізмів з українськими та німецькими ойконімами, аналіз уже проведених досліджень з даної тематики, дослідження фразеологізмів з ойконімним компонентом.

Позначення предметів реальної дійсності мовними знаками – процес постійний і безперервний. Пізнаючи світ, людина дає назви окремим його частинам, при цьому вона «класифікує (дає загальні назви), індивідуалізує та ідентифікує (дає власні назви)» [1, с. 230]. Останнім часом зросла увага до функціонування саме власних назв. У мовознавстві наука, яка займається вивченням та дослідженням власних назв, називається ономастикою. Що ж являє собою термін «ономастика?» Майже в усіх проаналізованих лінгвістичних, тлумачних та енциклопедичних словниках зустрічаються схожі пояснення. І всі вони досить стисло та лаконічно подають визначення ономастики як науки. Повне тлумачення цього лінгвістичного явища можна знайти в Лінгвістичному енциклопедичному словнику за редакцією В.М. Ярцевої. Ономастика [від грец. *onomastikē* (*téchne*) – мистецтво давати імена] – розділ мовознавства, який вивчає власні імена. Терміном «ономастика» називають також сукупність власних імен, яка позначається й терміном «онімія». У деяких працях термін «ономастика» вживається в значенні «антропоніміка» [2, с. 346–347].

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Сучасна ж ономастика визначає власне ім'я як універсальну функціонально-семантичну категорію, особливий тип словесних знаків, призначення яких полягає у виокремленні та ідентифікації одиничних об'єктів (істот та неістот), що виражають одиничні поняття й загальні уявлення про ці об'єкти в мові, мовленні

та культурі народу (О.І. Фоякова). Численність власних назв (ВН) у словниковому складі кожної національної мови, їх надзвичайна різноманітність привертають до себе в наш час особливу увагу дослідників (Б.М. Ажнюк, Д. Вільске, О.Ю. Карпенко, Ю.О. Карпенко, О.Ф. Кудіна, Г. Науманн, І.Е. Ратнікова, О.В. Суперанська, Ч. Фельдеш та ін.).

**Виклад основного матеріалу.** Мовне значення онімів складається з родової апелятивної назви «чоловік», «жінка» (для антропонімів) і «країна», «місто», «річка» (для топонімів). Своєрідність онімів у мові викликає нагальну потребу вивчення особливостей їхнього функціонування у фразеології. За семантичної трансформації відбувається символізація онімів. Вони виходять за межі своїх ономастичних функцій та перестають бути вираженням абсолютної одиничності.

Загалом же, онім – це результат взаємодії різноманітних мовних, природних, соціальних, психологічних факторів. Це означає, що ономастика є прикладом синтетичної науки, яка використовує дані і прийоми дослідження широкого кола гуманітарних і природознавчих наук – лінгвістики, історії та джерелознавства, археології, географії, геології і інших.

Розвиток ономастики як наукової дисципліни можна умовно розділити на три етапи. Перший етап – це так звана «доакадемічна доба», коли створюються перші словники власних імен і з'являються наукові розвідки із зазначеної проблематики. Цей період тривав до середини XIX ст. Другий етап охоплює другу половину XIX ст. – першу половину XX ст., коли з'являються академічні філологічні дослідження з ономастики. І, нарешті, третій етап (друга половина XX ст. – початок XXI ст.), коли ономастичні дослідження здійснюються разом із філологами і фахівцями-істориками. Перші ономастичні розвідки з'явилися ще тоді, коли в «Повісті минулих літ» Нестор-літописець намагався дізнатись «...откуда есть пошла Русская земля». Спочатку він з'ясовує етимологію назви столиці Русі – Києва і в зв'язку з цим наводить легенду про Кия, Щека, Хорива та їхню сестру Либідь. Далі він наводить дані про походження назв деяких літописних племен і досліджує походження назви всієї держави – «Русь» Проте вперше термін «ономастика» запропонував хорватський лінгвіст Т. Маретич у 1886 р., проте спочатку цей термін розглядався лише в одному розділі ономастики – антропонімії [3, с. 147].

Найперші спроби опису і класифікації онімів, зокрема ойконімів, належать чеському вченому, історикові Ф. Палацькому, який у дослідженні «Rozbor etymologický místních jmen ceskoslovenských» розглядав місцеві ойконіми як дві основні групи, а саме: 1) назви, які виникли від антропонімів, тобто від власних імен засновників або власників поселень; 2) назви, які вказують на географічне положення того чи іншого населеного пункту. Крім того, класифікуючи топоніми, автор звертав увагу на семантику і морфологічну структуру топонімів, зокрема тих, які виникли внаслідок словоскладання.

Проте основоположником слов'янської ономастики все ж вважається Ф. Миклошич, який у працях «Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen im Slavischen» і «Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen» подав у кінці 20-х рр. XX ст. основні принципи класифікації слов'янських географічних назв.

Також ономастичний матеріал був використаний під час створення граматики слов'янських мов, зокрема: граматики Е. Муки (Лейпціг, 1891), праці А. Соболевського «Лекції з істо-

рії російської мови» (Київ, 1888), «Історичної граматики чеської мови» Я. Гебауера (Прага, 1898), «Історичної граматики польської мови» Я. Лосяк (Львів, 1922–1927), праці Т. Маретича «Грамматика і стилістика хорватської, або сербської, літературної мови» (Загреб, 1899), «Історії болгарської мови» (Берлін, 1929) С. Младенова, праці Ф. Рамовша «Коротка історія словенської мови» (Любляна, 1936) [4, с. 179].

Ойконімія посіла чільне місце в системі людських цінностей. Вона належить до культурного надбання народу і є тим універсальним історично-соціальним фактом, який дає право трактувати її як своєрідний феномен культури. Ойконіми – це особливий клас онімів, який суттєво вирізняється серед інших класів онімів і навіть серед інших розрядів топонімів. Головною причиною цього є те, що поселення – це географічні об'єкти не природного походження, а результат людської діяльності, продукт праці людських рук. Саме тому такі назви виражають насамперед відношення поселення до окремої особи або до групи людей. Значний вплив на розвиток слов'янської ономастики XX ст. мали праці польського дослідника В. Ташицького, який у 30-х рр. нашого століття у праці «Slowianskie nazwy miejscowe» подав свою, досконалішу від класифікації Ф. Миклошича, лексико-семантичну класифікацію слов'янських ойконімів. В. Ташицький теж пропонує ділити топоніми на дві групи, але здійснює цей поділ на інших засадах: а) місцеві назви, що завжди були назвами місцевості; б) назви, що спершу були найменуваннями людей, а згодом – назвами місцевостей. Класифікація назв населених пунктів В. Ташицького на кілька десятиліть стала загальноприйнятою для польських і багатьох інших слов'янських ономастів.

У німецькомовному просторі назви місцевості в основному кельтсько-німецького походження. Основні слова поступово забуваються, і сьогодні багато з них вже не можна відрізнити від суфіксів. Наприклад: суфікси -em, -en, -um поступово створювалися з основного слова – *heim*. Основне слово вказує на причину найменування місця, воно може вказувати на різні характеристики області. Приклад: *-berg, -wald, -kirchen*. На місці основних слів також можуть бути суфікси, які не мають власного сенсу. Наприклад: *-ach, -in, -ing, -ede: jemanden auf den Blocksberg wünschen* – «*послати когось до дідька*».

Наразі існує досить велика кількість ойконімів, походження яких є невизначеним, наприклад: *Leben wie Gott in Frankreich* – *жити як Бог у Франції* – «*дуже добре жити*». Вважається, що цей фразеологізм виник незабаром після Французької революції, коли у Франції на деякий час культ розуму був замінений на християнство. *Da ist Holland in Not/in Nöten* – *Голландія в біді (бути безпорадним, знаходитись у критичному становищі)*. Походження цієї фрази нез'ясоване. Ймовірно, цей фразеологізм характеризує погану ситуацію, в якій голландці опинилися під час другої завоювницької війни під керівництвом Людовика XIV (так званої голландської війни).

Також значне місце в німецькому ономастиконі посідає ойконім *Рим (Rom)*. Чисельність фразеологізмів із цим ойконімом просто вражає. Наведемо деякі приклади:

*In Rom gewesen sein und den Papst nicht gesehen haben* – *побувати у Римі, а Папу так і не побачити*. Значення: *не побачити найголовнішого*.

*Rom ist (auch) nicht an einem Tag erbaut worden* – *Рим не один день будувався*. Значення цього фразеологізму таке: «*деякі завдання потребують часу для їх реалізації*». Згідно з легендою,

Рим був заснований у 753 році до н.е. братами-близнюками Ромулом та Ремом. На семи пагорбах міста утворилися перші поселення, які згодом об'єдналися в одне місто. Все більше людей переїжджало в місто на Тибрі. Таким чином, у народі виник образ «вічного міста». І оскільки цей процес творення тривав так довго, ми досі звертаємося до Риму, якщо хочемо сказати, що іноді потрібен час, щоб закінчити щось прекрасне.

*Mit Fragen kommt man nach Rom – з питаннями йдуть до Риму.*

В українській мові є повний еквівалент, який також містить ойконім: *язык до Києва доведе*. Існує також у німецькій мові вираз *mit Fragen kommt man durch die Welt* і *nach Rom* в даному випадку синонімічні, оскільки *йти в Рим* – все одно, що пройти через весь світ, тобто дуже далеко, звідси походження цього фразеологізму.

Нерідко зустрічаються фразеологізми з компонентом-ойконімом із стародавньої міфології або біблійної, євангельської міфології. Ось деякі з них:

*Eulen nach Athen tragen – сов в Афіни носити*. Значення: «робити щось зайве». В українській мові відповідник: *лити воду в колодязь*. Походження цієї фрази – латинське. Навколо Афін і в місті було багато сов. Сова була для древніх греків символом мудрості й атрибутом богині Афін, яка була богинею мудрості і богинею захисту Афін.

*Wie in Sodom und Gomorra zugehen – там просто содом та гоморра*. Значення: *місце повне гріхів, аморальних діянь*. Вислів походить зі Старого Заповіту, який розповідає про порочні міста Содом і Гоморра. Бог послав туди янголів, щоб розповісти людям, що він хоче знищити обидва міста. Але якщо знайдуться десять праведників, він збереже місто. Вони не були знайдені, і Бог зруйнував ті міста: «І Господь учинив дощ і огонь з неба на Содом і Гоморру».

Зустрічаються також ойконіми у фразеологізмах із легенд, казок, фольклору або просто з літературної мови. Наведемо деякі з них:

*jemanden auf den Blocksberg wünschen – відправляти когось на Блоксберг*. Значення: *посилати когось під три чорти, дуже далеко*. Блоксберг – це легендарне місце зустрічі відьом на смолянській горі, має також іншу назву Брокен – найвищий пік гори. Таким чином, той, хто відправляє когось на гору Блоксберг, проклинає його і хотів би бачити його дуже далеко, а саме в компанії відьом і чортів.

*so groß wie das Heidelberger Faß sein – бути великим, як гейдельберзька бочка*. Значення: *мати величезні розміри*. Фразеологізм походить від гейдельберзької бочки – найбільшої бочки для вина, що зберігається в підвалах Гейдельберзького замку.

*ab nach Kassel – геть в Кассель*. Значення: *йди геть, зникни з очей*. Фразеологізм зберігає негативні асоціації, пов'язані з містом Кассель, який під час війни північноамериканських колоній Англії за незалежність був збірним пунктом німецьких рекрутів.

У фразеологізмах національного характеру відображені події і факти, які не мають місця в інших культурах, а в мовах перекладу значення фразеологічних реалій передається, як правило, не фразеологічним шляхом.

**Висновки.** Варто зазначити, що тема дослідження заслуговує подальшого розгляду як у теоретичному, так і в прак-

тичному аспектах, оскільки існує ще безліч фразеологізмів з іншим топонімічним компонентом. Тому нам здаються плідними і подальші дослідження в цій області, де, як і раніше, залишається маса невивчених проблем. Подальші наукові розвідки можуть бути пов'язані з більш детальним вивченням фразеологізмів, розчленованих на компоненти, або на прикладах інших мов у міждисциплінарному аспекті.

#### Література:

1. Манджиева Н.В. Ономастика и её связь с фразеологией. Функциональное описание естественного языка и его единиц. XI Международная конференция по функциональной лингвистике : сб. науч. докл. Ялта 4–8 октября 2004 г. Симферополь, 2004. С. 230–231.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. Москва : Сов. энциклопедия, 1990. 685 с.
3. Актуальні проблеми філології та перекладознавства : збірник наукових праць / головний редактор М.С. Скиба ; відповідальний за випуск М.М. Торчинський. Хмельницький : ХмЦНП, 2013. Вип. 6. Ч. 2. 308 с.
4. Burger H. Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2003. 243 S.

#### **Chepurna Z. Phraseological units with the onym component in the historical translation aspect**

**Summary.** The article deals with the concept of “onomastics”, presents the historical development of science, whose history began in the times of Kiev Rus; the achievements of the scientists who first described and classified the ones are analyzed. The division of the oykonoms into two main groups according to F. Palatsky is also considered; the use of onomastic material in the creation of grammars of Slavic languages is analyzed. It was investigated as a result of the interaction of various linguistic, social, natural and psychological factors, the purpose of which is to identify and identify individual objects. The increase in popularity of the study of phraseologisms with the onym component in terms of the functioning of the historical and national-cultural realities of a particular people is considered. Much attention is paid to the new phenomenon of culture – oikonymy. This onym class differs significantly from other classes and even among other place names. As it is almost impossible to thoroughly and simultaneously study the entire economic system of any country, therefore, most of the names of settlements of a given country have not been studied yet. In the translation aspect, German phraseologisms with oykonoms are presented and analyzed. Based on the analysis of the considered scientific developments, we can conclude that the onomastic phraseology of the German language is the key to understanding the mentality of the German nation, its historical and cultural development and relations with other peoples, reflecting in its composition both the ethnic and specifically national component of German culture. The development of onomastics as a scientific discipline can be divided into three stages. The first stage is the so-called “pre-academic day”, when the first vocabularies of proper names are created and scientific intelligence on the above issues appears. This period lasted until the middle of the nineteenth century. The second stage covers the second half of the nineteenth century – the first half of the twentieth century, when academic philological studies in onomastics appeared.

**Key words:** phraseological units, onomastics, oikonym, onym, classification, historical aspect.